

УДК 343

Антонюк Анастасія Борисівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університет державної фіскальної служби України*

Мандрика Ірина Валеріївна

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України*

Сагайдачна Ірина Андріївна

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

***Анотація.** Розглянуто важливі питання застосування такого запобіжного заходу як взяття під варту в кримінальному провадженні. Досліджено підстави застосування тримання під вартою. Авторами особливу увагу приділено питанню обрання та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.*

***Ключові слова:** запобіжний захід, тримання під вартою, застосування, кримінальне провадження*

Значний науковий інтерес до проблематики застосування заходів кримінального процесуального примусу загалом, та заходів забезпечення

кримінального провадження, зокрема, зумовлюється, з однієї сторони, їх правообмежувальним характером, а з іншої - необхідністю розробки та запровадження у кримінальному провадженні України ефективного та дієвого механізму захисту прав суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, до яких вони застосовуються.

Кримінальна процесуальна діяльність, що складає сутність одного із завдань кримінального провадження, за своїм змістом є багатоплановою, оскільки її призначенням є не тільки захист прав особи від необґрунтованого притягнення її до кримінальної відповідальності та недопущення безпідставного обвинувачення й засудження, але й захист від неправомірного обмеження прав учасників кримінального процесу під час застосування заходів кримінального процесуального примусу [2].

У кримінальній процесуальній діяльності досить гострим і актуальним є питання дотримання і забезпечення процесуальних гарантій прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, оскільки саме такий вид запобіжного заходу, як тримання під вартою, визначено найсуворішим із усіх видів запобіжних заходів, передбачених КПК України, а також визначення доцільності застосування такого запобіжного заходу. З огляду на це вимагають дослідження теоретичні та практичні питання застосування у кримінальному провадженні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Дослідженню даного питання приділили увагу у своїх працях Ю.П. Аленін, Л.П. Барташук, В. І. Галаган, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.Ю. Костюченко, О.П. Кучинська, Д.Є. Лук'янчиков, А.М. Мельник, В.Т. Нор, М. А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, Л. Д. Удалова, В.І. Фаринник, Ю.В. Циганюк, В.П. Шибіко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші. Кожен із них зробив істотний вклад у дослідження проблематики кримінального процесуального тримання під вартою, в тій

чи іншій мірі торкаючись певних аспектів та проблем захисту при їх застосуванні.

Як зазначає Назаров В.В. заходи забезпечення кримінального провадження - це передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановлених законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [2, с. 105].

Норми, які регламентують підстави та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження у кримінальному процесі України об'єднано в другому розділі КПК України (ст. ст. 131-213 КПК України), який має назву «Заходи забезпечення кримінального провадження». До цих заходів відповідно до ст. 131 КПК України віднесено: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 4-1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи [3].

Особливе місце у системі заходів забезпечення кримінального провадження належить запобіжним заходам, які Коврига З.Ф. визначав, як заходи процесуального примусу, які обмежують свободу дій обвинуваченого (підозрюваного), і застосовуються у відповідності до кримінального процесуального закону з метою обмеження суспільства від небезпечних для нього осіб і успішного здійснення завдань правосуддя. На думку вченого, підставами для застосування запобіжних заходів є: 1) наявність ознак кримінального злочину і кримінально-правове правовідношення, що розвивається у зв'язку із цим; 2) фактичні дані, які підтверджують тяжкість вчиненого злочину або суспільну небезпеку

особи, яка його вчинила, або її неналежну поведінку, яка загрожує інтересам правосуддя [4, с. 103-104].

Більш сучасне та влучне визначення запобіжних заходів наводить Фаринник В.І., який вказує, що ними є заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких полягає в обмеженні підозрюваного, обвинуваченого в його правах на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя тощо [5, с. 137].

Варто відзначити, що без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, адже саме за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку - захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального провадження.

У КПК України передбачається, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу (ч. 1 ст. 183 КПК України). Натомість у ст. 155 попереднього КПК України було лише перераховано умови, за яких застосовується взяття під варту як запобіжний захід. Це є проявом гуманізації кримінального процесу та його наближення до європейських правових стандартів у сфері захисту прав і свобод людини, що відповідає євроінтеграційному курсу України [6, с. 41].

У своєму рішенні від 04 квітня 2000 р. у справі «Вітольд Литва проти Польщі» ЄСПЛ відзначив, що взяття під варту - це «такий серйозний захід, який виправданий лише тоді, коли інші, менш серйозні заходи, були розглянуті та визнані недостатніми для забезпечення інтересів людини і суспільства» [7].

Розмежовуючи терміни «взяття під варту» та «тримання під вартою» Калинськовський К.Б. відзначає, що взяття під варту необхідно розуміти як найсуворіший запобіжний захід, який становить собою тримання під вартою обвинуваченого (підозрюваного) з метою забезпечення його належної поведінки. У свою чергу, тримання під вартою - це перебування обвинуваченого (підозрюваного) в слідчому ізоляторі чи іншому місці, визначеному законом [8, с. 264].

Ми підтримуємо думку тих науковців, які висловлюються про необхідність закріплення у КПК України нормативного визначення поняття «тримання під вартою». Крім того, у КПК України одночасно використовуються терміни «обрання запобіжного заходу» (ч. 4 ст. 194, ч. 5 ст. 194 КПК України) та «застосування запобіжного заходу» (ст. 183, ст. 184, ст.ст. 192-193, ч. 1, ч. 2 ст. 194 КПК України) [1]. І хоча за своїм змістом категорії «обрання» та «застосування» є окремими складовими компонентами при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, у КПК України не наведено їх законодавчого розмежування, що призводить до неоднакового застосування цих категорій у кримінальному судочинстві.

Ми погоджуємося з Фаринником В.І., який зазначає, що поняття «застосування» є більш широким за змістом і охоплює всі етапи реалізації запобіжного заходу від його ініціювання до скасування [5, с. 42], і Трофименко В.М. [9, с. 71-72] та вважаємо, що триманню під вартою, як запобіжному заходу, повинен передувати момент прийняття слідчим суддею, судом рішення про обрання цього запобіжного заходу, а вже після цього і до моменту зміни, скасування чи припинення строку дії тримання під вартою вживаються процесуальні дії щодо його практичного застосування.

Нормативне розмежування цих юридичних фактів, пов'язаних із практичною реалізацією тримання під вартою у кримінальному

провадженні України є необхідним, оскільки, з однієї сторони, підвищить значимість процедури саме обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що застосовується лише за ухвалою слідчого судді, суду; а з іншої - викоремить процесуальну діяльність уповноважених службових осіб щодо застосування тримання під вартою від повноважень слідчого судді, суду в цьому напрямі.

На думку Рибалко В.О., яку ми цілком підтримуємо, єдиною законною метою обрання тримання під вартою (та обґрунтування його виключності) є необхідність досягнення результату, притаманного усім запобіжним заходам, а саме - перешкоджання підозрюваному, обвинуваченому ухилитися від слідства і суду, перешкодити встановленню істини у справі, займатися злочинною діяльністю чи ухилитися від відбування покарання [10, с. 256].

Важливе наукове та практичне значення для забезпечення ефективного і дієвого захисту прав підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має правильне розуміння підстав та умов для його застосування.

За чинним КПК України нормативний підхід до визначення підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою істотно змінився та має комплексний характер, що відповідно до ч. 2 ст. 177 КПК України включає в себе: по-перше, обґрунтованість підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, по-друге, наявність ризику (ризиків), перелік яких встановлений пунктами 1-5 ч. 1 ст. 177 КПК України і, по-третє, недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні слідчого чи прокурора (п. 6 ч. 1 ст. 184, п. 3 ч. 1 ст. 194 КПК України) [1].

Під «наявністю ризиків» у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 177 КПК України, слід розуміти небезпеку вчинення підозрюваним, обвинуваченим певної протидії кримінальному провадженню у формах, передбачених

пунктами 1-4 ч. 1 ст. 177 КПК України (запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином), або вчинення іншого чи продовження існуючого кримінального правопорушення (п.5 ч. 1 ст. 177 КПК України) [7].

Окрім нормативно визначених підстав для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, деякі процесуалісти, на підставі аналізу норм КПК України, виділяють ряд умов його застосування. Зокрема, Коваленко Е.Д., розмежовуючи ці правові категорії, вказує, що до «підстав» відносяться фактичні дані, які вказують на найбільш істотні та необхідні обставини, за відсутнію яких виключається можливість застосування примусу, а умовами є обставини, які супроводжують підстави, та сприяють вибору певного виду примусового впливу [11, с. 11].

Рожнова В.В. зазначає, що категорії «підстава» та «умова» співвідносяться наступним чином: якщо підстава, яка є фактичним приводом примусового впливу, характеризує його з точки зору обґрунтованості, то умова, як сукупність певних вимог юридичного характеру, служить гарантією законності його застосування [12, с. 11].

Опираючись на думки вчених та на власні висновки, підсумуємо, що, умовами застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є: 1) відомості про кримінальне правопорушення та про підозрювану у його вчиненні особу внесені до ЄРДР; 2) наявність письмового повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, за який у відповідності до ст. 183 КПК України може бути застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; 3) запобіжний захід не може бути

більш суворим, ніж ступінь кримінального покарання, яка загрожує підозрюваному у випадку доведеності його вини у вчиненні певного кримінального правопорушення; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою допускається лише на підставі ухвали слідчого судді (суду).

Таким чином, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується до підозрюваних, вказаних у ч. 2 ст. 183 КПК України, за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні ними злочину, ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і за умови, що прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, вказаним у ст. 177 КПК України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2. Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. 664 с.
2. Назаров В. В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Європейські перспективи. 2013. № 3. С. 102-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_3_20.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України// Відомості Верховної Ради України: кодекс від 13.02.2020, редакція від 12.05.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. Науч. ред.: Лютиков Н.Е. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. 175 с.
5. Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 133-141.

6. 9. С. 4-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_9_1.
7. Даль А. Л. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні: монографія. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: ХНУВС; Панов, 2017. 238 с.
8. Рішення ЄСПЛ «Вітольд Литва проти Польщі» від 04.042000 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0811.html.
9. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник. Под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : КНОРУС, 2008. 704 с.
10. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.
11. Коваленко Е.Д. Використання оперативної інформації як підстави для застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. Ун-т внутр. справ. К., 2007. 20 с.
12. Рожнова В.В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ України. К., 2002. 19 с.